

Erich Fromm- “Özgürlükten Kaçış” Çerçevesinde “Özgürlük” Kavramı¹

İnsan, doğup dünyaya geldikten sonra bile uzun seneler boyunca bakıma muhtaçtır. Anne karnından, anneden fiziksel kopuş önemli bir tekilleşmenin ilk biyolojik adımı olsa da bebek, en temel ihtiyaçlarını karşılamaktan acizdir. Bu da uzun süre daha devam edecek bir bağılılığı ve birliktelik halini mecburi kılar. Başlangıçtaki bu birliktelik süreci, açlık, susuzluk gibi tüm insanlardaki temel ihtiyaçlara çözüm üretirken, sevgi, nefret, boyun eğme arzusu, iktidar hırsı gibi kişilikleri farklılaştıran başka dürtülerin de oluşumunu doğrudan etkiler. İçinde bulunulan ilk sosyal ortam ailedir. Bireyin ne yapmak isteyeceği üzerinde, nelerin yasak ve nelerin makbul olduğuna dair ailede çizilen sınırlar çok belirleyicidir. Freud, baskı altına alınan itkilerin, kültürel açıdan değer taşıyan ve gerçekleştirilmesi şiddetle arzulan özlemlere dönüştüğünü söyler ve bu dönüşümü ifade etmek için “yücelme” sözcüğünü kullanır. (E.F. *Özgürlükten Kaçış – Say Yayınları- s.28*)

Toplumun bireyi şekillendirdiği gibi, birey de toplumu şekillendirmektedir. Bu iç içe geçmiş sürecin çözümü toplumsal ruhbilimin alanını oluşturur (Bkz. toplumbilimci J. Dollard, K. Mannheim ve H. D. Lasswell’in, insanbilimci R. Benedict, J. Hallowell, R. Linton, M. Mead, E. Sapir’in karkilatıyla, A. Kardiner’in, ruhçözümse kavramları insanbilime uygulaması). Bireyin; beğenilme, sevilme, şöhret olma hırsları bu duruma örnek gösterilebilir. Bunlar olmasaydı, bireylerin bu tekil arzularından beslenen toplumsal değişimler meydana gelmezdi. Belki de kapitalizmin böyle bir başarıya sahip olması mümkün olmazdı.

İnsan, hayatta kalmak için uyum sağlamak mecburiyetindedir. Fiziksel uyumun sınırları kısmen belli olsa da sosyal uyum süreci çok daha çetrefilli ve esnekler. Fromm bu sonradan uyum sağlama sürecini “uyarlanma” ifadesiyle tanımlıyor ve ikiye ayırmayı tercih ediyor; “durağan” ve “devingen” uyarlanma. Durağan uyarlanma; daha ziyade doğal bir süreç içinde gelişen, kişinin kendi tercihleri doğrultusunda ilerleyen bir uyarlanmadır. Önceleri her sabah çay içen birinin, içinde bulunduğu şartlarla birlikte artık her sabah kahve içmeye başlaması buna örnek olarak gösterilebilir. Devingen uyarlanma ise; bir baskı ve korku yüzünden belirli bir tavır sergilemektir.

Kim olduğunun, nasıl yaşaması gerektiğinin kalıpları doğar doğmaz ailesi tarafından şekillendirilmeye başlayan birey, böylece kendisini bir grubun parçası gibi hisseder. Bu aidiyet hissi, yalnızlık korkusuyla baş edebilmenin ilk aracıdır. Öte yandan, belirli bir farkındalık sahibi olan şahsın artık özgün dünyasını inşa etmesi, kalıpları sorgulaması bek-

lenir. Çoğu insanın bunu yapmasının önündeki en büyük engel, soyutlanma kaygısıdır. Bu kaygının insandan başka bilinen hiçbir varlıkta olmamasının sebebi; insanın kendisine dair farkındalığıdır, Fromm’un ifadesiyle; “özel özbilinçlilik”. Bu farkındalığın seviyesi kişiden kişiye farklılık gösterse de genel anlamda insanlığı belli bir sorunla karşılaştırmaktadır; varlığının önemsizliği.

Çocuk büyüdükçe, sahip olduğu “ilk bağları” (bebeklikten itibaren özellikle aileyle kurulan ilişki) ne kadar koparabilirse, bağımsızlık arayışı da o kadar gelişir. Bireyin ortaya çıkması için, ilk önce kişinin kendisiyle karşılaşması gerekir. Pek çok ünlü edebiyatçılar ve düşünürler gibi, Tanpınar da kendisinin farkına varma sürecini kaleme almış ve bir mektubunda “Ergani Madeni’nde üç yaşında iken bir gün kendime rastladım...” yazmıştır. (Orhan Okay, *Bir Hülya Adamının Romanı- Ahmet Hamdi Tanpınar- 2010*)

Bu süreç, ciddi bir yalnızlaşmayı da beraberinde getirir. Bir akışa kapılmanın, kalabalığa uymanın konforu ortadan kaybolur. Bireyleşme süreci bir kere başladıktan sonra, artık geri dönüş yoktur. Fromm’a göre insan varoluşu ve özgürlüğü, daha baştan itibaren birbirinden ayrılmaz iki ögedir. Burada bahsi geçen özgürlük, “bir şey yapma” özgürlüğü değil, “bir şeyi yapmama” özgürlüğüdür. Yani insanın içgüdülerini yönetebilme özgürlüğü. Bu özgürlüğün temeli kutsal kitaplarda bahsedilen Adem ile Havva kıssasına kadar dayanır. Bu anlatı, ilk özgürlük ediminin günah işlemek olduğunu ve bunun sonucunda çekilen acıyı ön plana çıkartır. Hem ilahi dinlerde hem de sosyal bilimlerde; yetkenin buyruğuna karşı bir davranışta bulunmak, yapılması gereken bir şeyi

1 Dilanur Yıldırım, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Fotoğraf Bölümü, Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, Say Yayınları, 2017, İstanbul, 304 sayfa, Çeviren: Şemsa Yeğin

yapmamayı ya da yapılmaması gereken bir şeyi yapmayı, bedellerinin farkında olarak veya olmaksızın tercih etmek, tamamen insansal ve doğal bir harekettir.

Çağdaş insan için özgürlüğün hem iyi hem de kötü iki baskın yönü vardır. Birey, daha bağımsız, yeterli ve eleştirel bir yapıya kavuşmakla birlikte; daha soyutlanmış, yalnız ve korkulu hale gelir. "Çağdaş bencillik, gerçek benliğin çarpıtılmasından doğan ve nesnesi toplumsal benlik olan oburluktur, hrıstır" diyor Fromm. Bu bağlamda düşününce, çağdaş insan git gide daha da bencilleşmektedir. Bu çağda insan artık fabrikalar, mağazalar, restoranlar, evler, oteller kurmuştur ama elleriyle bir üretim yapmaktan, doğayla-toprakla temastan uzaklaşmıştır. Bu uzaklaşma elbette bazı sonuçlar doğurur. Bu dünyanın içinde birey tatminsizleşir, kendi kurduğu dünyanın kölesi olur. Birey eski dönemlere göre çok daha özgür görünse de artık teknolojinin, popüler olan metanın ve malın prangaları altındadır.

Tekelci sermayenin daha da güçlenmiş olması yüzünden, bireyin sadece kendi çabalarıyla, zekâsı, cesareti ve girişimci ruhuyla başarı elde etmesi ihtimali azaldı. Şirketler devleşti, piyasalar kalabalıklaştı. Çağdaş insan, her ne kadar kendini keşfetmesi ve özgür olması önündeki engeller azalmışsa da artık kim olduğu arayışını bir kenara bırakmış, yalnızca kabul edilen ve sevilen biri olmanın peşine düşmüştür. Günümüzde reklamların üzerimizdeki etkisi gibi, siyasal propaganda yöntemleri de seçmenin önemsizlik duygusunu arttırmak eğilimindedir. Topyekûn dünya ve dolayısıyla siyaset eskisinden çok daha komplike olduğu için, üzerinde ciddi mesai harcamayan bireyin bunları anlamaya yetisi azaldı.

Dünya nüfusunun artışıyla ve teknolojinin (robotlaşma) gelişmesiyle de ilişkili olduğunu düşündüğüm bir şekilde, çağdaş insan, herhangi bir işte çalışmayı, hayattan beklenecek yegâne şey ve büyük bir şükran sebebi olarak görüyor. İnsanlar kendi yeteneklerini ve arzularını keşfetmekten oldukça uzak. İçinde bulunduğumuz teknoloji çağında, zaman çok hızlı akıyor ve şehir hayatındaki insan için duracak, soluklanacak, ufku seyredecek vakit ve yer yok. Bireyin elinden gelen tek şey bu akışa uymak ve ayak uydurmak. Aksi takdirde varlığını anlamlandırabilmek için çok daha büyük çileler çekmesi gerekecek ve daha da kötüsü, büyük bir ihtimalle yalnız kalacak.

Çağımızda önce birey ve sonrasında toplumlar, Fromm'un bahsettiği "olumsuz özgürlük" tanımından "olumlu özgürlüğe" doğru bir gelişme göstermek zorundalar. Fakat bunun gerektirdiği korkunç efor ve doğurduğu endişeler yüzünden, çoğu toplum temel bir kaçma yolu seçiyor. Bu yol, bir öndere boyun eğmek, zorunlu uyum sağlamak, razı olmaktır.

Bu noktada Foucault'nun biyo-iktidar kavramına değinmek yerinde olacaktır.

"Bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder. Bu, bireyleri özne yapan bir iktidar biçimidir. Özne sözcüğünün iki anlamı vardır: denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne ve vicdan ya da özbilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne. Sözcüğün her iki anlamı da boyun eğdiren ve tabi kılan bir iktidar biçimi telkin ediyor" diyor Foucault.

İktidar yalnızca özgür bireyler üzerinde ve yalnızca özgür oldukları süre-

ce iktidardır. Bu anlamda özgür olmak demek farklı ve çeşitli davranış biçimleri ve tepkilerin gerçekleştirilebileceği imkanlara sahip olmak demektir. Bir iktidarda, yönetim ve yapılandırma ilişkisi tek yönlü ve tersine çevrilemez hale geldiğinde, artık iktidar ilişkilerinden söz edilemez. Bu durumda artık yalnızca tahakküm (domination) vardır ve tahakkümün olduğu yerde iktidar ilişkisi olmaz. Dolayısıyla, iktidar ve özgürlük birbirinden bağımsız değil; aksine çok daha karmaşık bir ilişki içinde yer alırlar. Bu ilişkide özgürlük, iktidarın işleminin ön koşuludur.

Fromm, "normal" ve "nevrotik" olmak üzere iki farklı birey modelinden bahsediyor. "Normal" ya da "sağlıklı" insan; işleyen bir toplum içinde, kendisinden beklenen toplumsal rolü yerine getirebilen kişidir. Ayrıca bu kişiden, kendi içinde de gelişmiş ve mutlu olmasını bekleriz. Fakat toplum düzeninin, bireyin gelişimini tamamlaması ya da mutlu olması gibi bir önceliği yoktur. Temel algı aksi yönde olsa da Fromm; "... iyi uyum sağlamak anlamında normal kişi, insansal değerler açısından, nevrotik bir kişiden daha az sağlıklıdır." Zira özellikle günümüzde, toplumun işleyen ve "mutlu" bir parçası olabilmek için görmemek, bilmemek, okumamak, anlamamak gerekmektedir. Bu bahisten sonra Fromm, insanın özgürlükten kaçış mekanizmalarını üç başlık altında incelemeye başlıyor; yetkecilik, yıkıcılık ve robot uyumluluğu.

Yetkecilik; boyun eğme yahut otorite sağlama arzusunun baskın olduğu yani temel anlamda mazoşist ya da sadist duygulara sahip kişiliklerde daha çok görülüyor. Bu tutum çoğu kez çocuk ve ebeveyn ilişkisinde gözlemlenir. Çocuk,

kendi iyiliği ve güvenliği bahanesiyle altın bir kafese koyulur ve orada kaldığı sürece, bu sınırlar içinde sözde özgürdür. Bunun sonucunda bahsi geçen çocuk, köklü bir sevme korkusu ile doludur. Çünkü ona göre "sevgi", kendi özgürlük arayışında kısıtılmak ve engellenmek anlamına gelmektedir. Şayet sınırlar dışına çıkarsa, şartlara uymazsa sevilmeceğinin endişesi de küçük yaştan kendisine işlenmiştir. Yetke, Fromm'un tanımıyla; "kişinin bir diğerini kendisinden üstün gördüğü bir kişilerarası ilişkidir". Son yıllarda yetkeler kan kaybetmiş, herkes benliğiyle özgürmüş gibi bir görüntü var. Oysa yetkeler sadece biçim değiştirdiler. Üstelik daha da tehlikeli hale geldiler. Önceleri açık ve belirgin iken, artık "adsız yetke" mevcut. Bunlar karşımıza, sağduyu, bilim, ruh sağlığı, normallik ve kamuoyu veçheleriyle çıkıyorlar.

Yıkıcılık mekanizması ise, yetke gibi hükmetmeyi gerektirmez. Nesnesiyle bir ilişki sürdürmek niyetinde değildir. Maksudı onu yok etmektir. Yıkıcılığın pek çok kılıfı vardır. Sevgi, görev, vicdan, yurtseverlik, kişinin kendisini ya da başkalarını yıkması için kullanabileceği bahanelerdendir. Fakat burada bahsedilen, bir durum karşısında tepkisel olarak gelişen yıkıcılık değil, devamlı olarak bir bünyede bulunan ve ortaya çıkmak için fırsat kollayan yıkıcılıktır. Bunun oluşmasındaki temel sebep, yıkıcı tavırlar gösteren bireyin kendi hayatını yaşayamaması ve bundan dolayı duyduğu öfkedir. Elbette bu çoğunlukla bilinç dışındaki bir veridir. Özellikle aşağı orta sınıfta, üst ve alt sınıflara göre daha yoğun bir yıkıcılık görülür.

Bir diğer kaçış mekanizması olan robot uyumluluk ise, bireyin, dünyanın kendisini tehdit etmesi unsurunu tama-

men ortadan kaldırmak amacıyla dünyadan el etek çekmesi ve dünyayı çok küçük kılabilecek ölçüde kendisini büyütüp kendisine odaklanmasıdır. Böylece kişi kendisi olmaktan çıkar, kültürel kalıpların kendisine sunduğu ölçüleri tümüyle benimser. Herkesin ondan olmasını beklediği gibi olur. Bu sayede yalnızlık ve güçsüzlük duyguları da ortadan kalkar. Ancak bunun bedeli, benliğin yitirilmesi. Kişi düşünmeyi, üretmeyi de keser. Kendi görüşüymüş gibi sunduğu şeyler etrafta duydukları, gördükleri olacaktır. Böyle insanlar ne kendilerine ne de topluma hiçbir fayda sağlayamazlar. Çağımızda ortalama insan profili maalesef robot uyumluluk göstermektedir. Kendisini sorgulamaktan, düşünmekten ve yalnızlıktan kurtaracak olan çeşitli suretlerdeki yetkelere boyun eğmeye hazırdır ve bu yüzden de hem maddi hem de siyasi amaçlar uğruna, ruhları olmayan birer malzemeymişçesine kullanılırlar. Bu yanılgıya düşmemek için insan kendisini dinlemek ve kendisine dürüst olmak durumundadır. Hem iyi hem kötü hem doğru hem de yanlışlar, çok esnek ve izafi kavramlar olmalarına karşın, her durumda insanın içinde mevcuttur.

Çağımızda düşünme yetisinin kaybolmasıyla doğru orantılı bir biçimde bilgi yığını da artmaktadır. Her türlü bilgiye hızla ulaşılabilen ve birkaç kaynaktan da sağlanması yapılabilmekte. Ancak birey, bunlardan hangisinin gerçek bilgi, hangisinin güvenilir kaynak olduğunu tayin etmek hususunda çaresiz durumda. Bu durumda insanlar mecburen, kendilerine uzmanların, bilir kişilerin ne yapmaları, neye inanmaları gerektiğini söylemelerini bekliyorlar. Bu iki tehlikeli şekilde sonuçlanabilir;

söylenen ya da yazılan her şeye kuşku ve alayla yaklaşmak; ya da yetkili ağızdan çıkan her şeyi mutlak doğru kabul etmek. En temel sonucuysa, kendi başına düşünme ve karar verme cesaretinin yitirilmesidir. Eleştirel düşünme kabiliyeti kasıtlı olarak felce uğratılmaktadır.

Maalesef düşünce sistemi için geçerli olan bu karanlık durum, bireyin duygu dünyası için de geçerlidir. Medya, kamuoyu, sosyal statüler, neyin estetik, neyin sevilesi yahut düşmanlık edilesi olduğunu paket halinde sunuyor. Bunlara direnç göstermek ve hür fikir ve duygu bütünlüğü oluşturup buna sahip çıkabilmek, bunca uyaran içinde ne yazık ki oldukça zor. Okulda iyi notlar almak, iyi maaşlı bir işe girmek, aile kurmak, seyahat etmek gibi standart istekler, öyle ustaca toplumlara yerleştiriliyor ki, çoğu insanın temel hedefleri bunlar oluyor ve bu normların dışındaki alternatifler genellikle düşünülüyor bile. Düşünüle dahi birey, aileden başlayan toplumsal bir baskı görüyor ve bu sınırların içinde kalması bekleniyor.

Şayet birey, benliğini dünya ile ilişkilendirebilir ve anlamlı bir varlık haline gelirse, esasen kaygılanıp kaçtığı her şey (yalnızlık, güvensizlik), doğal yoldan ortadan kaybolacaktır. Yaşamının kendisi, olduğu haliyle anlamlıdır. İnsana lazım olan şey önce temel bir farkındalık ve sonrasında bu farkındalığın üstüne gidecek cesarettir. Toplumsal sürece etkin bir şekilde katılmak, sınırları fark etmek ve bu sayede nerede duracağını belirlemek hem birey hem de toplum için en faydalı olacak şeydir. Halkların kalkınması da savaşlar ya da rejimlerle değil, insanın tekil olarak kendisini geliştirmesi ve gerçekleştirmesi yoluyla mümkündür. Böyle bir idrak sürecinin

kalabalık kitleler halinde yaşanmasını ve bunlardan toplumsal etkiler elde edilmesini beklemek belki şu an için hayal gibi görünüyor olabilir. Ancak elimizde bundan daha iyi bir seçenek yok. Öfke, kin ve düşmanlık beslemek, sadece ve sadece menfaatler üzerine kurulmuş adaletsiz rejimlerin maşası haline gelmeye sebep olur. Gerçek çözüm, samimi olarak anlamaya çalışmak, hakiki empatiler kurmaktır. Bireyin kişisel inşası için, ötekini bilmesi bir zorunluluktur. Kitleler ve bireyler kalıplarını ve önyargılarını yıkıp birbirlerini keşfetmeye başladıklarında, ancak o zaman kendi gerçeklikleriyle tanışabilirler. Hayat, ancak gerçekten yaşandığında anlamlıdır. Herkes biriciktir ve aynı kalıplara sıkışıp kalmak yaşamak değildir.

Kaynakça:

- Erich Fromm*, *Özgürlükten Kaçış*, Say Yayınları, 2017
- Ferda Keskin*, "Foucault - Özne ve iktidar" Sunuş Metni, Ayrıntı Yayınları, 2000
- Michel Foucault*, *Özne ve İktidar*, Ayrıntı Yayınları, 2016
- Sean Queenan*, *Analytical Assignment: Erich Fromm, Escape From Freedom (Chapters 5-7)*, 2015
- Muhammet Enes Kala*, *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Negatif ve Pozitif Özgürlüğün Kök Kullanımları Olarak Hür, Hürriyet ve Özgürlük Üzerine Bir Soruşturma*, 2018
- Tim Rayner*, *Be a meaning maker: Sartre and existential freedom*, philosophyforchange.wordpress.com, 2013
- Isaiah Berlin*, "Two Concepts of Liberty," *Four Essays On Liberty*, Oxford, England: Oxford University Press, 1969

Nuriye Merkit, *Sigmund Freud'da Uygarlığın Temel Dinamikleri ve Birey Üzerindeki Etkisi*, FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2016 Bahar, sayı: 21, s. 123-140

Eric S. Nelson, *Against Liberty* Adorno, Levinas and the Pathologies of Freedom, 2012